

Ægyptologen og “Astronomien” i Vejen

Paul John Frandsen

Kast et blik på billederne af det værk, denne artikel skal handle om [fig. 1-3]. Dette tidskrifts læsere vil formodentlig ikke være i tvivl om, at skulpturen har et eller andet ægyptisk over sig. Men har man set mage til sammenstød? En nøgen mand. Et kæmpestort hoved af en sfinks. En passer holdt op i to strakte arme.

Mandens og det ægyptiske hoved er det første, der møder den besøgende, der træder ind i den ottekantede kuppelsal i Vejen Kunstmuseum, selve museets hjerte. Skulpturen er et værk af billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen (1861-1941), et af hans tidligste, et grotesk og fascinerende værk, som han gav titlen "Astronomien".¹ Skulpturen er lavet af gips og måler 185 x 186 x 106 cm. Forlægget for sfinkshovedet er sandsynligvis Louvre-sfinksen af Amenemhat II [fig. 4]. Hansen Jacobsen boede i Paris gennem det sidste tiår af det 19. århundrede, og selv om der i flere detaljer, så som længden på skægget og nemes-hovedklædet, er visse uoverensstemmelser mellem de to sfinkshoveder, er der næppe nogen tvivl om, at Hansen Jacobsen har fundet sin model under besøg på Louvre.²

Hansen Jacobsen kom til verden i Vejen, en lille by midt imellem Esbjerg og Kolding, lige nord for Kongeåen. Forældrene ejede en gård og en tømmershandel og havde sådant set de nødvendige økonomiske midler til at tillade, at sønnen gik på Akade-

Fig. 1 Niels Hansen Jacobsens "Astronomien". Vejen Kunstmuseum. Foto Pernille Klemp.

miet i København. Men selv efter at Niels Hansen Jacobsen var blevet en anerkendt kunstner, havde faren svært ved at acceptere, at sønnen ikke var blevet landmand, men "stenkløver". Ingen kunne lave så lige en plovfure som Niels, mente faren.³ Akademiet var i de år (1884-88) stærkt præget af Wilhelm Bissens og andres naturalistiske klassicistiske opfattelse af, hvad der var kunstens genstandsområde, men som "Astronomien" viser, skulle Hansen Jacobsen ret hurtigt bruge sin tekniske og håndværksmæssige færdigheder i en anden kunsts tjeneste. Hans første større arbejde blev udstillet på Charlottenborgs Forårsudstilling i 1889, og her kan man i "Den bundne Loke" (også omtalt som "Loke

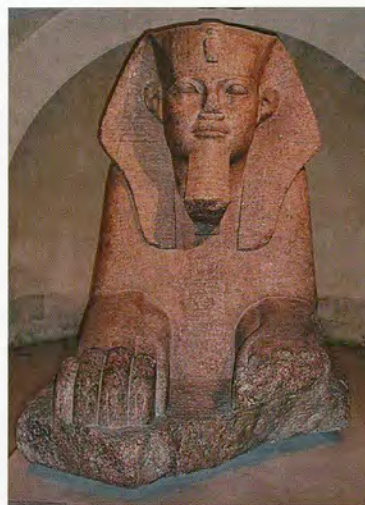

Fig. 2 "Astronomien". Vejen Kunstmuseum. Foto PJE.

Fig. 3 NHJ under arbejdet i 1901 under klargøring af "Astronomien" til opstilling på hans 1901-udstilling på Den Frie i København.

Fig. 4 Sfinksen i Louvre. Foto LM.

lænket til Klippeblokkene”) [fig. 5] nærmest se et forlæg for den kropstype, vi møder i “Astronomien”. Begge skulpturer viser en kraftfuld, nøgen, bagoverbøjet mandskrop, hvor et ben er bøjet; men mens “Loke” dog kan karakteriseres som en nogenlunde realistisk gengivelse af en velkendt beretning fra den nordiske mytologi, har Hansen Jacobsen med “Astronomien”, som kom til fire år senere, taget skridtet til at blive symbolist. Hvor Loke vrider sig i en sådan smerte, at jorden ryster og skælver,⁴ følger “astronomens” udspændte krop nemes-hovedklædets bue [fig. 6]. Figuren kommer derved i en næsten uvirkelig tilstand, hvor det ene ben trækkes ind til kroppen, mens det andet bøjes bagud og udad, således at kroppen udtrykker en på en gang kontemplativ, afventende og forventningsfuld ro. Nu skal der ske noget. Passeren løftes op parallelt med kroppen, og fra sfinksens strømmer energi mod himmelen gennem mandens koncentrerede blik og åbningen mellem passerens spidser.

Det er umiddelbart mærkeligt, at passeren, brugt som måleinstrument, rent faktisk holdes forkert. I førsteudgaven af Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon skriver Observator J.Fr. Schroeter i artiklen ‘Astronomiske Instrumenter’: I den allerældste Tid bedømtes dette [Afstanden mellem Himmellegerne] efter Øjemaal...Det næste Skridt var Benyttelse af en Passer, hvis Hoved blev holdt ved Iagttagerens Øje, medens han sigtede langs dens Ben mod de Punkter, hvis Afstand søgtes. Aabningen af Passeren bestemtes ved at afsætte den paa en Cirkel, hvis Radius var saa stor som Passerens Længde.” Den omvendte passer har dog en langt større kunstnerisk effekt, hvad man ikke mindst kan overbevise sig om ved at se på figuren fra bene.⁵

“Astronomien” er Hansen Jacobsens 7. arbejde. Sammen med værket “Den ukendte stjerne” repræsenterer det et stadie i hans udvikling, som ikke vakte nogen større begejstring. Hansen Jacobsens biograf, Niels Mortensen, karakteriserer “Astronomien” med ord som “forening af idealiseret Naturalisme og udspekuleret Symbolik.” Det er “teatralsk” og ansigtet er “tragisk-lidenskabeligt”,⁶ og hvis ikke det skulle være nok, så rummer Mortensens monografi om Hansen Jacobsen ingen gengivelse af skulpturen. Den blev færdig i 1893 og udstillet på Société Nationale des Beaux-Arts i Paris i 1894; på Charlottenborg 1895, og endelig på en separatudstilling i Den frie Udstillings bygning i 1901. Og så skal vi helt frem til 2011, før end skulpturen kan ses uden for Vejen; den har i 2011

Fig. 5 Niels Hansen Jacobsens “Loke lænket til klippeblokkene”. Foto Vejen Kunstmuseum.

Fig. 6 “Astronomien”. Kroppens spændte bue. Foto PJF.

og 2012 være vist på udstillingen “Himmelgæder” på Fuglsang og Fyns Kunstmuseum. Og hvad ville kunstneren så med det værk? Her er vi så heldige, at Hansen Jacobsen faktisk skrev en tekst til udstillingskataloget på Charlottenborg i 1894. Der skriver han:

Ørkenens tilsandede Sphinx med det mystiske Smil, og det undrende Blik, det er Oldtidens Astronomie; endnu ligger Mennesket og maaler og grubler for at løse Universets uendelige Gaader.⁷

I kataloget til udstillingen “Himmelgæder” sættes “Astronomien” ind i en tolkningsramme, der med henvisning til den franske astronom og digter Camille Flammarion (1842-1925) ser stjernerne som “billede på en ophøjet transcendent natur”⁸ og hvor den jordiske spænding mellem kultur og natur søger forløsning i tanken på den himmelske uendelighed og en religiøst farvet længsel efter det evige. Hvidberg-Hansen og Oelsner indskrifter skulpturen i “den klassiske tradition for at skildre astronomien allegorisk, her personificeret af en nøgen mand, hvis spændstige krop danner en flitsbue, mens måleredskabet minder om en pil.”⁹ De bringer også Hansen-Jacobsens egen tekst om værket, men jeg synes ikke rigtigt, at deres tolkning understøttes af denne eller af skulpturen selv.

At forbinde Sfinksen – og sfinkser – med gåder og mystik er en urgammel esoterisk disciplin. Den søgende og usikre kunne konsultere en sfinks, således

som det for eksempel så malende ses på Elihu Vedders ofte gengivne billede fra 1862, nu i Boston [fig. 7].¹⁰ Men hos Hansen Jacobsen er det sfinksen, der undrer sig, sfinksen som nedsunket i sandet ruger over en anelsesfuld viden om universets beskaffenhed. En postuleret sammenhæng mellem universet – astronomien – og sfinksen er bestemt heller ikke ny. Efter hvad teksten mellem Giza-sfinksens forpoter selv fortæller, er den gigantiske skulptur en repræsentation af solguden Ra og som sådan ophav til det kosmos, ægypterne levede i [fig. 8]. Og i nyere tid er Sfinksen koblet til utallige teorier om en af højere magter udviklet kosmologisk plan med hele komplekset af pyramider og grave i Giza. Jeg behøver blot at minde om den grasserende forestilling om det hele som en repræsentation af en del af stjernebilledet Orions Bælte.

Nyt er derimod synet på menneskets rolle i denne proces, og især den gensidige befrugtning mellem menneskedyret Sfinksens viden og menneskets vilje og evne til at få klarhed over sin egen rolle og egne muligheder her i verden. Ja, det vil sige, fra en meget streng ægyptologisk vinkel viser den ovenfor nævnte tekst, som står mellem Sfinksens poter, at der bestemt kan samarbejdes mellem gud og menneske om så centrale forhold som magtudøvelse, og dermed opretholdelse af hele det kosmologiske maskineri. I teksten fortælles det, hvordan den senere farao Tuthmosis IV (1401-1391 f.Kr.) under en pause i en lang køretur er faldet i søvn i sandet under Sfinksens hoved. I en drøm åbenbarer den/ solguden sig for ham, og lover ham kongemagten i Ægypten, hvis han graver den fri af det sand, hvori den næsten er blevet begravet. Og således sker det.

Men Hansen Jacobsen har nu nok haft noget andet i tankerne. Mennesket – manden – i skulpturen er “stor, velbygget og stærk, (...) et idealbillede på det handlekraftige menneske, en forening af hjerne og

Fig. 7 Elihu Vedders “Sfinksens rådspørges” fra 1836. Museum of Fine Arts, Boston. Fra nettet.

Fig. 8 Sfinksen ved Giza og øverste del af stelen. Foto LM 1969.

legeme.”¹¹ Og som sådan kan skulpturen ses som en klar modsætning til menneskene på rammen af det berømte billede/relief “Jotunheimen” af Hansen Jacobsens samtidige, J.F. Willumsen (1863-1958) [fig. 9]. Willumsens billede er lavet i 1892-93, altså på samme tid som “Astronomien”. På hver af trærammens sider findes et felt i gennemsåret metal (malet zink og emalje på kobber). Til venstre ses en række noget knoklede, vindtørre æggehoveder, mens vi til højre ser en flok glade, sundt udseende, solbrændte, syngende og dansende mennesker. De sidste repræsenterer det livsglade, det musiske og kunsten, mens de blege, gestikulerende og analyserende halvskaldede herrer til venstre er videnskabsmændene, hjernen. Det er de sidstnævnte, der hos Willumsen repræsenterer det positive og konstruktive menneskeliv. Men uanset hvilket hylster hjernen nu måtte være placeret i, så interesserer begge kunstnere sig for menneskets intellektuelle potentiale i de nævnte værker. Og i “Astronomien” er det altså koblet til den stadigt livskraftige myte om de vise gamle ægyptere, her repræsenteret ved Sfinksen i ørknens sand. Interessant nok ved vi moderne ægyptologer ikke meget mere om, hvad de rigtigt gamle ægyptere vidste og tænkte om universet fysiske beskaffenhed. Vi er udmærket bekendte med, hvordan de tænkte sig universet indrettet, set fra

hvad vi kalder en religiøs synsvinkel. Men når det kommer til den fysiske verden – således som den måtte tage sig ud på Sfinksens tid, midten af det 3. årtusinde f.Kr. – kan vi kun slutte os til deres viden ved at betragte de fysiske spor heraf. Her er det i virkeligheden kun den helt bevidste orientering af bygninger og grave efter verdenshjørnerne, som vi kan bruge til noget. De religiøse tekster viser os, at ægypterne skam også kendte til stjernebilleder, og kalendersystemet er som hos så godt som alle folkeslag baseret på såvel solens som månens bevægelser. Men jeg ser ikke nogen grund til ikke at sammenligne Hansen Jacobsens mand med en moderne ægyptolog. Hansens Jacobsens tolkning af værket understreger, at mennesket endnu ikke fuldt og helt er blevet et kulturvæsen. Det er på vej. Kroppens bue og de bøjede ben røber, at det er klar til at rejse sig til aktiv handling, men *endnu* ligger det dog og grubler. Siden dechifreringen af hieroglyfferne i 1822 er vi ægyptologer imidlertid blevet til videnskabsmænd, bevidste om eget potentiale og værd. “Sfinksen” er blevet målet for vort virke. Vi grubler mindre anelsesfuldt, men søger os frem i mylderet af tekster og arkæologisk materiale for at forstå, hvordan de gamle ægyptere nåede til indsigt. Målet er dog det samme: at producere viden om deres – og vor – verdens indretning.

Fig. 9 J.F. Willumsens “Jotunheimen”. © J.F. Willumsen/billedkunst.dk, foto J.F. Willumsens Museum.

NOTER

- 1 Jeg takker lederen af Vejen Kunstmuseum, Teresa Nielsen, for billederne af Niels Hansen Jacobsens skulpturer og for tilladelsen til vederlagsfrit at gengive dem her. Jeg takker hende også for at have sendt mig sin bog *Billedbugger Niels Hansen Jacobsen*, Vejen Kunstmuseums Forlag 2011, udgivet i anledning af billedbuggerens 150-års fødselsdag d. 10. september 2011. Partielle gengivelser af "Astronomien" findes s.32 og 73. Teresa Nielsen takkes også for at have henvist mig til Gertrud Hvidberg-Hansen og Gertrud Oelsner (red.), *Himmelgæder – Dansk kunst og astronomi 1780-2010*, Odense: Forlaget Odense Bys Museer 2011, hvori skulpturen omtales og afbildes, fig. 37 og kat. 46. Skulpturen er svær at fange i et enkelt billede, men et godt fotografi kan også ses på www.lolland-astronomi.dk/himmelgaader-anmeldelse.pdf
- 2 Identifikationen af forlægget skyldes Lise Manniche, som hermed takkes. Sfinksen er publiceret af Biri Fay, *The Louvre Sphinx and Royal Sculpture from the Reign of Amenemhat II*, Mainz am Rhein 1996. I publikationen gives Louvre-værket på 50 plancher, men det er især pls.15-23, der er relevante som sammenligningsgrundlag.
- 3 Niels Th. Mortensen, *Billedbuggeren Niels Hansen Jacobsen*, Odense 1945, s.16.
- 4 Mortensen, *op.cit.* gengiver historien således (s.21, moderniseret retskrivning): "Det fortælles om [Loke] i sagaen, at man med sønnens tarmer bandt ham til tre klippeblokke, en sten under hans skulder, en anden under hans lænder og en tredje under hans knæhaser. En edderorm blev hængt over hans hoved, så dens gift dryppede ned i hans ansigt, når ikke hans hustru Sigyn opfangede giften i en skål. Hver gang eddergiften ramte hans ansigt, idet Sigyn et øjeblik tømte skålen, for Loke sammen med en sådan kraft, at hele jorden skælvede." Hele motivet, og den udspændte, forpinte krop, findes også på et billede af Holger H. Hansen (1890-1919) på Fuglsang Museum, gengivet i Gertrud Hvidberg-Hansen og Gertrud Oelsner (red.), *Livslust. Sundhed – Skønhed – Styrke i dansk kunst 1890 – 1940*, Fuglsang Kunstmuseum og Fyns Kunstmuseum 2008, s.331.
- 5 Bind II, 1894, s. 218. "Salmonsens" udkom i 240 hæfter fra marts 1893. Det er ikke helt umuligt, at hæftet med artiklen 'Astronomiske Instrumenter' kan være udkommet i 1893.
- 6 Mortensen, *op.cit.*, s.38.
- 7 Tekst og tekniske informationer findes på www.vejenkunstmuseum.dk, se under værker og dernæst NHJ skulpturer.
- 8 Hvidberg-Hansen og Oelsner, "Imellem nattens stjerner", i Hvidberg-Hansen og Oelsner (red.), *Himmelgæder*, s.113.
- 9 Hvidberg-Hansen og Oelsner, *Himmelgæder*, s.114. Citatet fortsætter med at omtale figuren som en bueskytte, men eftersom forfatterne ikke rigtigt kan forbinde denne med sfinkshovedet, tør de formodentlig ikke skrive lige ud, at skytten efter deres tolkning muligvis kunne være Hansen-Jacobsens måde at alludere til stjernebilledet Skytten eller Sagittarius.
- 10 Gengivet i Herman de Meulenaere, Patrick et Viviane Berko, *L'Égypte Ancienne dans la Peinture du XIXe siècle*, 1992, s.48; Carsten Bach-Nielsen og Bo Dahl Hermansen, *Alle tiders sfinks*, Århus: Tidsskriftet Sfinks, 2002, s.116.
- 11 Citatet stammer fra Teresa Nielsens artikel, 'Niels Hansen Jacobsen – Kropsskildringer' i Hvidberg-Hansen og Oelsner (red.), *Livslust...*, s.293.

Foto af stjernehimlen
Hubble Ultra Deep Field/NASA.